

УДК 342.738

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.11>

ПІДСТАВИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ТАЄМНИЦЮ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО ТА ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Левченко А.В.,

аспірантка кафедри публічного та міжнародного права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0221-3937>

Левченко А.В. Підстави обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах надзвичайного та воєнного стану в Україні: теоретичні та практичні аспекти реалізації.

Стаття присвячена дослідженню законодавчого закріплення підстав обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах надзвичайного та воєнного стану в Україні та практики його застосування. Встановлено, що право на таємницю кореспонденції не є абсолютним та може бути обмеженим у визначених законодавством випадках, зокрема в умовах дії особливих правових режимів – надзвичайного або воєнного стану. Однак, визначено, що положеннями Конституції України лише передбачається можливість обмеження права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції в умовах дії особливих правових режимів і відповідно ця конституційна норма має узагальнений характер. А тому для детального вивчення цього питання автором розглянуто й проаналізовано чинне національне законодавство про особливі правові режими та обмеження прав і свобод людини під час їх дії. В статті досліджено укази Президента України про введення в Україні у зв'язку зі збройною агресією російської федерації надзвичайного та воєнного станів на предмет встановлення обмеження права на таємницю кореспонденції. На основі аналізу вищезазначеного законодавства автором узагальнено та сформульовано перелік підстав, за яких дозволено тимчасове обмеження права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції в умовах надзвичайного та воєнного стану. Крім того, виокремлено низку проблемних аспектів у законодавстві про особливі правові режими, наявність яких негативно впливає на практику його застосування у сфері забезпечення права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного та надзвичайного стану. Тому автором надано обґрунтовані рекомендації щодо удосконалення таких правових норм, реалізація яких захистить конституційне право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції в умовах дії особливих

правових режимів від незаконних та надмірних обмежень.

Ключові слова: право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; надзвичайний стан; воєнний стан; особливий правовий режим; обмеження прав і свобод; підстави обмеження; збройна агресія.

Levchenko A.V. Grounds for restricting the right to secrecy of correspondence in the conditions of a state of emergency and martial law in Ukraine: theoretical and practical aspects of implementation.

The article is devoted to the study of the legislative consolidation of the grounds for restricting the right to secrecy of correspondence in the conditions of a state of emergency and martial law in Ukraine and the practice of its application. It has been established that the right to the secrecy of correspondence is not absolute and may be limited in cases defined by legislation, in particular, in the conditions of special legal regimes - a state of emergency or martial law. However, it is determined that the provisions of the Constitution of Ukraine only provide for the possibility of restricting the right to confidentiality of correspondence, telephone conversations, telegraphic and other correspondence under the conditions of special legal regimes and, accordingly, this constitutional norm has a generalized nature. Therefore, for a detailed study of this issue, the author reviewed and analyzed the current national legislation on special legal regimes and restrictions on human rights and freedoms during their operation. The article examines the decrees of the President of Ukraine on the introduction of states of emergency and martial law in Ukraine in connection with the armed aggression of the Russian Federation in order to limit the right to secrecy of correspondence. Based on the analysis of the above-mentioned legislation, the author summarized and formulated a list of grounds on which temporary restriction of the right to the secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraphic and other correspondence is allowed in conditions of emergency and martial law. In addition, a number of problematic aspects

in the legislation on special legal regimes have been singled out, the presence of which negatively affects the practice of its application in the field of ensuring the right to secrecy of correspondence in conditions of war and emergency. Therefore, the author provided reasonable recommendations for the improvement of such legal norms, the implementation of which will protect the constitutional right to secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraphic and other correspondence in the conditions of special legal regimes from illegal and excessive restrictions.

Key words: the right to confidentiality of correspondence, telephone conversations, telegraphic and other correspondence; State of Emergency; martial law; special legal regime; restriction of rights and freedoms; grounds for restriction; armed aggression.

Постановка проблеми. XXI століття... Цивілізований світ, сповнений новинками науково-технічного прогресу, міжнародними угодами і торгівельними контактами, кінофестивалями і модними показами... Буденне життя народів, що згідно Статуту Організації Об'єднаних Націй сповнені рішучості позбавити прийдешні покоління нещастя війни, яка двічі принесла людству невимовне горе та утвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, а також створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають з договорів та інших джерел міжнародного права [1].

Україна...суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава... країна зі своїми успіхами й невдачами, перемогами і поразками, але з багатообіцяючими перспективами та грандіозними планами на майбутнє... Але...

23 лютого 2022 року... У зв'язку з визнанням керівництвом російської федерації незалежності самопроголошених «ДНР» та «ЛНР» та прийняття рішення щодо введення на тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей російських збройних сил, що само по собі являє продовження політики росії щодо ескалації збройної агресії проти України, за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України Президент України приймає рішення про введення з 00 години 00 хвилин 24 лютого на території України, за виключенням тимчасово окупованих територій, надзвичайного стану.

24 лютого 2022 року близько 5-ої години ранку... ракетні обстріли російськими військами українських населених пунктів, наступ російської армії з різних напрямків на українську територію – «спеціальна воєнна операція» за висловом російського диктатора путіна. Насправді ж – повномасштабне військове вторгнення росії до України. І, як наслідок, введення Президентом України з

05 години 30 хвилин цього дня воєнного стану.

Безумовно, це змінило життя кожного українця та осіб, що законно перебували на українських територіях. Окрім того, як надзвичайний, так і воєнний стани внесли зміни в правовий статус особи, передбачивши окремі обмеження її прав і свобод. Серед переліку потенційно обмежених в умовах дії особливих правових режимів опинилось і конституційне право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

А враховуючи, що це право є одним із основоположних прав людини та гарантоване Конституцією України, а також те, що ні надзвичайний, ні воєнний стан не є для України, як і в принципі для інших країн, звичним і буденним явищем, то питання обмеження цього права в таких умовах сьогодні є надзвичайно актуальним.

Стан опрацювання. Варто відмітити, що питанням забезпечення й дотримання права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції присвячені наукові праці В.Т. Маляренка, О.М. Бандурки, В.М. Тертишника. В свою чергу в наукових колах досліджена і тематика особливих правових режимів – надзвичайного та воєнного станів. Так, питанням, пов'язаними з визначенням цих особливих правових режимів, порядком їх введення та скасування, обмеження прав і свобод людини під час їх дії присвятили свої наукові доробки С.О. Кузніченко, Л.М. Демидова, О.П. Процюк, С.О. Магда, Ю.О. Фігель, І.Ю. Хила, А.С. Славко, А.О. Шимчук. Заслужують уваги наукові праці М. Савчина, С. Шевчука, Т. Слінька, Б. Сидорця, О. Осинської щодо обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Однак більшість цих праць стосуються саме специфіки кожного з особливих правових режимів та загальної характеристики обмежень прав і свобод людини. Тому можна констатувати про відсутність наукових досліджень, які б висвітлювали особливості обмеження саме права на таємницю кореспонденції в умовах надзвичайного та воєнного стану, зокрема підстав такого обмеження.

Метою статті є дослідження й аналіз підстав обмеження права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції в умовах дії особливих правових режимів в Україні на основі вивчення й узагальнення чинного законодавства і практики його застосування, а також виявлення проблемних питань у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Право особи на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, будучи одним із основоположних та невід'ємних прав людини, гарантує їй свободу та особисту недоторканність, а його забезпечення набуває особливого значення, адже листування, телефонні розмови й інші

види кореспонденції є досить важливими засобами спілкування у повсякденному житті. Проте, це право не є абсолютним, оскільки міжнародними документами та актами національного законодавства щодо нього встановлюються певні застереження [2, с. 102]. Так, відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод обмеження здійснення цього права можливе згідно із законом у випадках, необхідних у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [3].

Водночас, застосовуючи будь-які обмеження прав і свобод людини, кожна країна керується положеннями статті 29 Загальної декларації прав людини, якою передбачено, що при здійсненні прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [4].

Тому, звичайно, не варто говорити про те, що в дії особливих правових режимів, коли нормальне функціонування суспільства і держави стає неможливим, права людини, у тому числі її право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, стають чистою умовністю і декларуються лише формально. Розуміється, законодавство України, зокрема Конституція України та нормативні акти, якими регулюються особливі правові режими, теж передбачають чіткий перелік підстав для обмеження як права на таємницю кореспонденції, так і інших прав.

Так, статтею 64 Конституції України передбачено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватись окремі обмеження прав і свобод людини із зазначенням строку дії цих обмежень. Тут же наводиться перелік прав і свобод, закріплених в певних статтях Основного Закону України, які не можуть бути обмежені навіть в умовах дії особливих правових режимів [5].

Враховуючи, що в зазначеному переліку прав, які зазначені в цій статті національної Конституції, відсутнє гарантоване статтею 31 право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, то, ймовірно, що таке право може бути обмежене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Водночас, варто зауважити, що цією конституційною нормою лише передбачається можливість обмеження права на таємницю кореспонденції із зазначенням формальних підстав цього обмеження – введення надзвичайного або воєнного стану. А тому, очевидно, ця конституційна норма має узагальнений характер, у зв'язку з цим досить

складно у всіх випадках чітко визначити межі реалізації конституційного статусу особи [6, с. 89].

Безумовно, саме законами України «Про правовий режим надзвичайного стану» та «Про правовий режим воєнного стану» конкретизуються можливості обмеження права на таємницю кореспонденції з окреслених підстав.

Дійсно, Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» у разі введення надзвичайного стану з таких підстав як здійснення масових терористичних актів, виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, виникнення масових безпорядків, спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства можуть запроваджуватись, серед іншого, такі додаткові обмежувальні заходи як особливі правила користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі [7].

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у випадку збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності до заходів цього правового режиму можуть належати:

- регулювання роботи постачальників електронних комунікаційних мереж та (або) послуг та заборона передачі інформації через комп'ютерні мережі;

- у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучення у підприємств, установ і організацій всіх форм власності, окремих громадян електронного комунікаційного обладнання, комп'ютерів, а також у разі потреби інших технічних засобів зв'язку [8].

Певна річ, ескалація збройної агресії російської федерації проти України, а потім і повномасштабне вторгнення російської армії в Україну зумовило введення на її території спочатку надзвичайного, а вже менш ніж через добу воєнного станів, що, безумовно, спричинило зміну правового статусу особи шляхом обмеження певних прав і свобод.

Так, Указом Президента України від 23 лютого 2022 року № 63/2022 «Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України» передбачено запровадження за потреби особливих правил користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі [9]. А вже Указом від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» встановлено можливість обмеження тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, конституційного права, передбаченого статтею 31 Конституції України – права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції [9].

Очевидно, що обмеження права особи на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, як й інших прав і свобод людини, в умовах надзвичайного та воєнного стану обумовлені загрозами, при настанні чи можливому настанні яких вводиться певний

особливий правовий режим, наприклад збройна агресія чи загроза нападу, небезпека державній незалежності України та її територіальній цілісності, виникнення надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, спроба захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства. До того ж, як визначено законодавством про надзвичайний стан, обмеження права зумовлені в тому числі і для відновлення конституційних прав і свобод громадян.

При цьому, значення підстав, які зумовлюють встановлення таких обмежень, полягає, перш за все, у можливості законного розв'язання суперечностей у взаємовідносинах між людиною як найвищою соціальною цінністю та іншими суб'єктами конституційного права [6, с. 110].

Зрештою, аналіз нормативних актів про воєнний та надзвичайний стани дозволяє узагальнити підстави введення цих особливих правових режимів та, відповідно, тимчасового, на період дії цих режимів обмеження певних прав і свобод. Вважається, що саме ці підстави слугують основою для тимчасового обмеження права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції в умовах надзвичайного та воєнного стану, до яких слід віднести:

- 1) збройну агресію чи загрозу нападу;
- 2) небезпеку державній незалежності України, її територіальній цілісності;
- 3) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення;
- 4) здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення;
- 5) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожують безпеці громадян і порушують нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- 6) виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи;
- 7) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства;
- 8) масові переходи державного кордону з території суміжних держав;
- 9) необхідність відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади.

Однак, національне законодавство, у тому числі вищезазначені закони України не містять тлумачення, що саме варто розуміти під поняття-

ми «збройна агресія», «загроза нападу», «небезпека державній незалежності та територіальній цілісності», «масові безпорядки», «міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти». Тому, очевидно, що по суті введення режиму надзвичайного або воєнного стану та, відповідно, встановлення обмежень прав і свобод людини, може мати місце з підстав, які вбачаються достатніми на думку членів Ради національної безпеки і оборони України, Президента України та народних депутатів [11, с. 75]. Звісно, це не дає достатніх гарантій уникнення зловживань у сфері обмеження прав людини, у тому числі її конституційного права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Окрім того, норми національного законодавства, зокрема стаття 64 Конституції України, залишають на розсуд уповноважених органів за наявності достатніх на їх думку підстав для введення надзвичайного або воєнного стану, і питання про те, які права і свободи людини можна обмежувати у зв'язку із введенням таких особливих правових режимів. Це зумовлено тим, що в Україні діє така модель регулювання обмежень, яка передбачає конституційно закріпленій перелік прав і свобод людини, які не можна обмежувати навіть за умов дії особливих правових режимів. При цьому вважається, що існуюча модель не в повній мірі відповідає вимогам правової держави, оскільки найбільш оптимальною видається така модель регулювання обмежень прав людини, за якої конституція держави закріплює вичерпний перелік прав, які можна обмежити. Певна річ, що в такому випадку конституційне право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції залишається незахищеним від неправомірного або надмірного обмеження під приводом усунення суспільної загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки [12, с. 121].

До того ж, простежується невідповідність конституційної норми статті 64, в якій закріпленій перелік прав, які не можна обмежувати в умовах дії особливих правових режимів, та норм законів України «Про правовий режим надзвичайного стану» і «Про правовий режим воєнного стану», якими передбачено вимоги до Указу Президента України про введення того чи іншого правового режиму щодо встановлення вичерпного переліку конституційних прав і свобод людини, які будуть тимчасово обмежуватись.

Висновки. Таким чином, необхідно на законодавчому рівні, зокрема в законах України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про правовий режим надзвичайного стану», надати визначення поняттям «збройна агресія», «загроза нападу», «небезпека державній незалежності та територіальній цілісності», «масові безпорядки», «міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти».

Адже нормативно закріплене тлумачення цих понять, які є підставами для обмеження як права на таємницю кореспонденції в умовах надзвичайного та воєнного стану, так і інших прав і свобод людини, надасть гарантії уникнення необґрунтованого та надмірного обмеження цих прав.

Крім того, видається доречним трансформувати українську модель регулювання обмежень прав і свобод людини, серед яких і право на таємницю кореспонденції, в умовах воєнного та надзвичайного стану з існуючої моделі до найбільш оптимальної, яка притаманна правовим державам, при якій конституцією встановлюється перелік тих прав, які можна обмежити в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Зокрема, рекомендується замінити наведений в статті 64 Основного Закону України перелік статей Конституції, які гарантують права людини, що не можуть бути обмежені в умовах воєнного чи надзвичайного стану, на чіткий перелік прав і свобод людини, які можуть бути обмежені в таких умовах. Це дозволить ефективно забезпечувати і захищати ці права, у тому числі, гарантоване Конституцією України право людини на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. До того ж, це дозволить також узгодити норми щодо обмеження прав людини, у тому числі її права на таємницю кореспонденції, в умовах надзвичайного та воєнного стану, які містяться в статті 64 Конституції України та законах України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про правовий режим надзвичайного стану» щодо визначення переліку лише тих прав, які дозволено обмежувати в умовах надзвичайного або воєнного стану [12, с. 121].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення 29.03.2023).
2. Міхневич Л.В. Конституційне право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції окремих категорій осіб. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 102–106. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2020.18.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 29.03.2023).
4. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 29.03.2023).
5. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 29.03.2023).
6. Андрієвська О.В. Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. на здобуття наук. ступ. кандидата юрид. наук (доктора філософії): 081 Право / Київ. Інститут держави і права імені В.М. Корецького, 2018. 251 с.
7. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000 № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення 29.03.2023).
8. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 29.03.2023).
9. Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення надзвичайного стану в окремих регіонах України» від 23.02.2022 № 2101-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2101-20#n2> (дата звернення 29.03.2023).
10. Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення 29.03.2023).
11. Славко А.С. Обмеження прав і свобод людини і громадянина за умов дії режиму воєнного стану: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Вип. 41. Том 2. С. 74–78.
12. Левченко А.В. Обмеження права на таємницю кореспонденції в умовах воєнного стану: українські реалії та закордонний досвід. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 2. С. 116–122. DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-19>.